

δ نگاهی به جایگاه نوروز در آسیای مرکزی

علی میرزایی

مقدمه

نوروز به عنوان برجسته‌ترین جشن بهاری جهان، نمایش نمادینی از آفرینش انسان و طبیعت است. نوروز کهن‌ترین آیین و نماد ایرانیان و فارسی‌زبانان جهان است که همچنان جاودانه مانده و به عنوان یکی از عوامل وحدت بخش ساکنان ایران زمین کهن (فلات ایران) به شمار می‌آید. اگر چه در طول تاریخ اقوام گوناگونی نظیر افغان‌ها، تاجیک‌ها، ترک‌ها، کردها و... از سرزمین اصلی خود (ایران) جدا مانده‌اند، با این حال هنوز و همچنان در حفظ و گسترش آیین‌های کهن ایرانی کوشا مانده‌اند. به طوری که نوروز را می‌توان مهمترین نماد عینی پیوستگی تمام ساکنان فلات ایران به حساب آورد. در واقع بیشترین ارزش جشن نوروز را می‌توان در آن دانست که با سپری کردن فراز و نشیب‌های فراوان، چون کوهی استوار ایستاده و با روح و احساس مردمان ساکن در رشته کوه‌های پامیر و بدخشان تا انتهای کوه‌های کردستان، سوریه و قفقاز تا رود سند و منطقه خلیج فارس چنان سرشته شده است که آنها همه ساله در ژرفای دل و جان و روان خود چشم به راه فرا رسیدن آن هستند و از هفته‌ها قبل، با ایمان و علاقه‌ی سرشتی به پیشباز آن می‌روند.

اگر چه طی سال‌های استیلای حکومت کمونیستی بر منطقه آسیای مرکزی، تمام مظاهر سنتی و فرهنگی که با هویت سوسیالیستی و کمونیستی هماهنگی نداشت، سرکوب و از زندگی روزمره‌ی مردم زدوده می‌شد، با این حال نوروز در مناطق گوناگون آسیای مرکزی به انحاء مختلف گرامی شمرده می‌شد و با مراسم و رسوم خاصی نیز همراه بود. در واقع نوروز که به عنوان یکی از سنت‌های کهن در تعارض با اهداف حکومت کمونیستی قرار داشت (۱)، نخست با روی کار آمدن گورباچف و باز شدن فضای

سیاسی - اجتماعی در پی اصلاحات وی و سپس با فروپاشی اتحاد کمونیستی و استقلال کشورهای منطقه، یک بار دیگر جایگاه پیشین خود را در میان مردم آسیای مرکزی باز یافت. در حال حاضر نیز در سراسر منطقه آسیای مرکزی به نوروز و آیین‌ها و سنت‌های آن بیش از پیش توجه می‌شود و علاوه بر مردم منطقه که حافظان اصلی این سنت کهن به حساب می‌آیند، روسا و سران دولت‌ها نیز علاقه‌ی خاصی به برگزاری این آیین قدیمی پیدا کرده‌اند. به طوری که در تمام کشورهای آسیای مرکزی روزهای نخستین بهار به نشانه‌ی احترام به نوروز تعطیل رسمی می‌باشند و نوروز به عنوان جشنی ملی پاس داشته می‌شود. در ادامه نگاهی اجمالی به نوروز و رسوم خاص آن در هر یک از کشورهای آسیای مرکزی خواهیم داشت.

نوروز در تاجیکستان

برای نیاکان تاجیک، نوروز معنای پیروزمندی، عدالت و آغاز زندگی جدید را داشت و به همین سبب اول بهار را که ایام برابری شب و روز و هنگام احیای طبیعت و موسم کشت و کار بود، از دیرباز جشن می‌گرفتند. از این رو جشن نوروز برای مردم تاجیکستان عید ملی نیاکان است و به عنوان بزرگ‌ترین جشن ملی در نواحی مختلف با رسوم و اعتقادات گوناگون برگزار می‌گردد.

به عنوان نمونه در بدخشان عید نوروز را عید ملی اجدادی و رمز دوستی و زنده شدن کل موجودات می‌دانند. بدخشانیان که نوروز را به شکل گسترده‌ای برگزار می‌کنند، آن را به نام «خیدیر ایام» (عید بزرگ) می‌شناسند. در محلاتی نظیر «روشان» و «شغان» نیز نوروز را عید «ایام» می‌خوانند و هر یک با سنت‌های خاصی آن را گرامی می‌دارند. علاوه بر جشن و سرور و خوردن غذاهایی نظیر حلوا با شیر، شیربرنج، غوز حماچ (غذایی است مرکب از جوز (گردو) و... که نشانه‌ی بخت نیکو و پرفیضی سال است، سنت خانه تکانی و دید و بازدید نیز از جمله آداب مخصوص نوروز در این منطقه می‌باشند.

در بخارا مراسم نوروز با اعتقادات دینی و شیعی در هم آمیخته است. اهالی بخارا سال نو را به زمان خلافت حضرت علی(ع) نسبت می‌دهند و نوروز را روزی می‌دانند که پیامبر اسلام، تاج و تخت خلافت را به داماد خود حضرت علی سپرده است. از این رو پوشیدن لباس نو، تهیه شیرینی‌های گوناگون، سبز کردن گندم، تمیز نمودن خانه به همراه عیدی دادن و جشن و سرور از جمله رسوم بخارائیان در پاسداشت نوروز باستانی به شمار می‌آیند.

در میان تاجیکان چین نیز نوروز پاس داشته می‌شود و آن را روز «شگون» می‌نامند. تاجیکان چین نیز همانند سایرین، پیش از رسیدن روز شگون، نخست خانه تکانی می‌کنند و سپس بر دیوارها نقاشی‌های نمادین و نشانه‌های خوشبختی می‌کشند که به معنای شکوفایی و از نو زاده شدن جهان، انسان، حیوان و گیاه است.

به طور کلی در سراسر تاجیکستان برگزاری مراسمی نظیر مراسم ماه حوت (۲)، مراسم گل گردانی (۳)، مراسم جفت براران (۴)، مراسم سومنک پزی (سمنو پزی) و انجام اعمالی نظیر آویزان نمودن پارچه‌ای قرمز از سردر ورودی خانه، پختن شیرینی ویژه و غذاهای متنوع، برگزاری مسابقاتی از قبیل، تاب بازی، تخم مرغ بازی، کبک جنگی، خروس جنگی، بزکشی و کشتی محلی از جمله رسومی به شمار می‌آیند که گرامی شمرده می‌شوند.

نوروز در ترکمنستان

ترکمن‌ها که در طول قرون متمادی، جشن نوروز را به عنوان «روز اعتدال بهاری» بر گزار می‌کردند، پس از دستیابی به استقلال و در راستای احیای آداب و سنن ملی، نوروز را نیز به عنوان یکی از جشن‌های ملی اعلام کردند. از این رو دولت ترکمنستان روزهای ۲۰، ۲۱ و ۲۲ مارس را به عنوان تجلیل از نوروز یا به اصطلاح «نوروز بایرامی»، تعطیل رسمی اعلام کرده است. همچنین مجلس مصلحت خلق ترکمنستان که در جریان اجلاس دوازدهم خود ضمن تغییر اسامی ماه‌های میلادی به ایجاد «تقویم ترکمنی» اقدام کرد، نام ماه «مارس» را نیز به «نوروز» تغییر داد.

مردم ترکمنستان که نوروز را روز بر تخت سلطنت نشستن جمشید به عنوان چهارمین پادشاه پیشدادیان می‌دانند، برگزاری هر چه با شکوه‌تر نوروز را نشانه‌ی احیای دوباره آداب و رسوم دیرینه خود تلقی می‌نمایند.

دید و بازدید، پختن غذاهای معروف نوروزی نظیر نوروز کجه، نوروز بامه، سمنی (سمنو) به همراه برگزاری مسابقات مختلفی نظیر اسب دوانی، کشتی، پرش برای گرفتن دستمال از بلندی، خروس جنگی، شاخ زنی میش‌ها، شطرنج بازی، مهره بازی و تاب بازی از جمله رسومی هستند که از جایگاه و منزلت خاصی در میان مردم ترکمن برخوردار می‌باشند.

نوروز در قزاقستان

در قزاقستان نیز اگر چه سنت‌ها و آیین‌های نوروزی فراموش شده‌اند و نوروز بیشتر شبیه یک جشن خیابانی شده است، با این حال توجه به نوروز جدی است و مراجعه به گذشته تاریخ این منطقه نشان می‌دهد که نوروز آغاز سال نو بوده و تا سال ۱۹۲۶ که برپایی آن رسماً از سوی حکومت شوروی منع گردید، با آداب و رسوم فراوان برگزار می‌شده است. با نگاهی به آثار ادبی موجود در میان مردم قزاق و قرقیز در می‌یابیم که آیین‌های نوروز در این مناطق برگرفته از ایران است و در عین حال برخی از سنت‌های مردم ترک نیز در آن راه یافته است. (۵)

مردم قزاقستان نوروز را آغاز سال و نقطه‌ی اعتدال بهاری می‌دانند و بر این باورند که در این روز ستاره‌های آسمانی به نقطه ابتدایی می‌رسند، تازگی همه جا را فرا می‌گیرد و شادمانی بر روی زمین برقرار می‌گردد؛ از این رو قزاق‌ها شب عید نوروز را شب «قریز» می‌نامند. تقدس نوروز برای قزاق‌ها چنان است که آن را روزی می‌نامند که یک سال منتظرش بوده‌اند و اگر در این روز باران یا برف ببارد، آن را به فال نیک گرفته و نشانه‌ی سالی خوب در نظر خواهند گرفت. قزاق‌ها نوروز را روز بزرگ بزرگان یا روز اکبر می‌خوانند و درباره نوروز اعتقادات گوناگونی دارند. به عنوان نمونه برخی معتقدند که در نوروز «نور خدا به زمین می‌آید» و یا «حضرت خضر پیامبر می‌آید». همچنین به اعتقاد قزاق‌ها در این روز خیر بر زمین فرود آمده و سنگ نیلگون سمرقند آب می‌شود. (۶)

پاکیزه نمودن خانه، روشن نمودن دو شمع در پشت بام، به تن کردن لباس نو و سفید، دید و بازدید اقوام، پر نمودن ظروف خانه از شیر، غله، ذرت و آب چشمه و تهیه غذای مخصوصی به نام «نوروزکوژه» به همراه برگزاری مسابقات معروفی نظیر «قول توزاق»، «کوکپار»، «آودار یسپاق»، «قیزقوو»، «آلتی باقان» و «آیتیس» (مسابقه شعر و شاعری) از جمله مراسم پایدار نوروزی در میان قزاق‌ها می‌باشند. همچنین در شب نوروز، دختران روستایی قزاق با آخرین گوشت باقیمانده از گوشت اسب که سوقیم نام دارد، غذایی به نام اویقی آشار همراه با اویز می‌پزند و از جوان‌هایی که دوستشان دارند پذیرایی می‌کنند. آنان نیز در قبال آن به دختران آینه و شانه و عطر هدیه می‌کنند که آن را «سلت اتکیتر» (علاقه‌آور) می‌نامند.

نوروز در قرقیزستان

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، عید نوروز نیز در قرقیزستان احیا شد. اگر چه ملاحظه‌ی ساعت تحویل سال، چیدن سفره‌ی هفت سین، دید و بازدید و پذیرایی با آجیل و شیرینی در قرقیزستان زیاد

متداول نیست، با این حال اکثر خانواده‌های قرقیزی در شهرها و تمامی خانواده‌های قرقیزی در روستاها از ساعات اولیه صبح روز عید از خانه‌هایشان خارج می‌گردند و در مکان‌هایی که قبلاً در نظر گرفته شده است، گرد می‌آیند.

در قرقیزستان عید نوروز از اولین لحظه بامداد بیست و یکم مارس شروع می‌شود و تا غروب همان روز ادامه می‌یابد. مراسم جشن نوروز در شهرها را دولت و در روستاها بزرگان و ریش سفیدان تدارک می‌بینند. در شهرهای بزرگ مانند بیشکک و اوش و جلال‌آباد و تالاس، در حواشی میدان بازارهای موقت ایجاد می‌شود و انواع اجناس از قبیل خوراکی و پوشاک و وسایل بازی بچه‌ها، خصوصاً بادکنک‌های رنگارنگ در اندازه‌های گوناگون، عرضه می‌شود. در شهرهای کوچک و روستا نیز بعضی خانواده‌ها به پختن غذاهای سنتی در حاشیه‌ی میدان‌ها اقدام می‌کنند و به طور رایگان بین حاضران توزیع می‌نمایند. در برخی از روستاها نیز طبخ غذاهای سنتی قرقیزی نظیر «بش بارماق»، «مانته برسک» و «کاتما» به صورت مسابقه انجام می‌شود.

نوروز در ازبکستان

نوروز در ازبکستان نیز تا سال ۱۹۹۱ به ویژه در مناطق روستایی به طور غیررسمی برگزار می‌شد، اما پس از استقلال به عنوان یکی از اعیاد ملی ازبکستان شناسایی و مورد احترام قرار گرفت؛ به طوری که در سال‌های گذشته، عید نوروز با شور و شوق بیشتری نسبت به گذشته برگزار می‌گردد. ازبک‌ها که در مناطق مختلف، نام‌هایی نظیر «ییلباشی» و «جیلباشی» نیز به نوروز داده‌اند، اعتقاد دارند که با فرا رسیدن بهار، تمام موجودات زنده و طبیعت به نوروز سلام و خوشامد می‌گویند. از جمله رسوم مهم ازبک‌ها در نوروز می‌توان به عیدی دادن و هدیه گرفتن، دید و بازدید از خویشاوندان و نزدیکان نیز اشاره نمود.

جمع‌بندی

فارق از آنکه در مناطق گوناگون با رسوم خاص و آداب ویژه‌ای نوروز را پاس می‌دارند، نکته‌ی اساسی در پیوند عمیق فرهنگی این مناطق با سرزمین ایران است که می‌تواند رشته‌های گسست ناپذیری میان ایرانیان و مردمان این سرزمین‌ها بوجود آورد. در واقع بزرگداشت نوروز در تمام کشورهای آسیای مرکزی نشان از میزان تأثیرپذیری آنان از فرهنگ ایرانی دارد که می‌تواند زمینه مناسبی جهت تسهیل روابط سیاسی فراهم سازد.

نوروز در آسیای مرکزی از یک سو نقش مهمی را در سیاست‌های ملی‌گرایانه و استقلال‌طلبانه‌ی دولت‌ها و ملت‌های منطقه ایفا می‌کند و از سوی دیگر گستره‌ی فرهنگی و تاریخی تمدن کهن ایرانی را از غرب چین (استان سین کیانگ) تا شرق بالکان، از پیرامون دریای خزر، قفقاز و ماوراءالنهر تا شرق شبه قاره و جنوب خلیج فارس به نمایش می‌گذارد. گرمی داشتن نوروز در میان اقوام گوناگونی نظیر فارس‌ها افغان‌ها، تاجیک‌ها، آذری‌ها، ترک‌ها، کردها، ترکمن‌ها، ازبک‌ها، قره قالپاق‌ها، قزاق‌ها، قرقیزها، پشتوها، هندوها و... نشان از ماندگاری این آیین کهن در گستره‌ی جغرافیایی جهان ایرانی دارد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. بر اساس برنامه‌ی دولتی اتحاد شورواها، «کریسمس» به عنوان جشن اصلی ملل مسلمان منطقه شناخته شده بود.
۲. حوت از نظر دهقانان آخرین ماه سال بود که تاجیکان در آن ماه برای کشت و کار بهاری آماده می‌شدند. سه شب اول ماه حوت همراه با مراسمی پاس داشته می‌شد که در آن آتش افروخته و به رقص و پایکوبی می‌پرداختند.
۳. مردم تاجیک از دیرباز مراسم گل‌گردانی را به مناسبت بیداری طبیعت و آغاز شکوفه دهی گل‌ها و درختان بر پا می‌کردند. هم‌اکنون این مراسم در اکثر محل‌ها توسط بچه‌ها و جوانان انجام می‌شود. در این مراسم، گل‌گردان‌ها از دره و تپه و دامنه کوه‌ها گل چیده و بدین ترتیب به پیشواز کار بهاری و نوروز می‌روند. در این بین صاحبان خانه نیز به گروه گل‌گردان‌ها که از پنج تا ده نفر می‌باشند، انعام داده و از فرا رسیدن بهار اظهار خشنودی می‌نمایند. در بخارا نیز این مراسم را نام بلبل خوانی و با تفاوت‌هایی به اجرا در می‌آوردند.
۴. تاجیک‌ها در گذشته مراسم جفت براران را پیش از کشت و کار دهقانان و چند روز قبل از آغاز نوروز، با آرزوی پر برکت شدن محصولات برگزار می‌کردند.
۵. مهدی سنایی، ره آورد ماوراءالنهر، سیری در تاریخ، آئین‌های قومی و فرهنگ مردم قزاق و قرقیز، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۷۸، ص ۶۳
۶. همان، ص ۶۴